

Póczik Szilveszter

Magyar és cigány bűnelkövetők a börtönben¹

„Piszkos ujj is mutathat irányt.”
(Slavomir Mrozek)

Hazánkban a cigányság problémája mára igen szövevényes össztársadalmi, országos problémává vált. Kriminológiai értelemben a cigányság négy tekintetben mutatkozik relevánsnak: mint elkövetői csoport; mint áldozati csoport, amelyben a bűncselekmény áldozatává válás esélye jóval meghaladja más társadalmi csoportok ilyen jellegű veszélyeztetettségét; mint a hétköznapi életben és a rendőri, illetve büntetőeljárásban érvényesülő diszkriminatív bánásmódtól különösen veszélyeztetett csoport; mint olyan csoport, amelyhez a társadalom részéről különösen erős és nehezen megváltoztatható bűnözési félelmek kapcsolódnak.

A véglegesített kérdőívek segítségével a váci börtönben fogva tartott férfiak körében *reprezentatív* kérdéskört végeztünk. A felvétel eredménye 147 értékelhető kérdőív volt, amelyek összesen mintegy 25 000 alapadat feldolgozását tették szükségessé. Ennek eredményeképpen a jogerős börtönbüntetésre ítélt férfi populáció mintegy 3%-áról nyertünk információkat.

Módszertani eredmények

A magyar társadalomban jelentős asszimilációs folyamatok zajlanak a cigányság felől a magyarság irányába. Megalapozottan gondoljuk, hogy ez a bűnelkövetői körön túl az egész társadalomra érvényes. Az identitásváltás hátterében nagyszabású szociális mozgások is végbemennek. Ezek meglétéről a további kutatás nem feledkezhet meg. Kriminológiai szempontból sikerült tisztázni, miből adódnak a börtönben levő cigányság létszámának megítélése körüli anomáliák, és hogyan kell az arányokat helyesen értelmezni.

Etnikai megoszlás

Az etnikai megoszlást tekintetében a fogva tartottak között 43,5% magyart, 41,5%-nyi cigányt és 15% asszimilánst találtunk. A cigány szubetnikai alcsoportok vonatkozásában — az asszimilánsok figyelembevételével — a következő megoszláshoz jutottunk:

asszimiláns 26,5%; beás cigány 8,4%, oláh cigány 22,9%, magyar cigány 35%; (7,2% vallotta magáról, hogy etnikailag vegyes házasságból származik.)

Helyesnek bizonyult az a módszertani kiindulásunk, hogy az elítéltek társadalmi közegeiben zajló szociális folyamatok vizsgálatában *nemzedéki összehasonlításokra* kell támaszkodnunk. Üdvös lenne, ha nemzedéki kutatásra irányuló törekvésünk követőkre találna a későbbi kutatás folyamán, és hazánkban is hagyománnyá válna.

Szociális jellemzők

A cigány alcsoportok megoszlását vizsgálva figyelembe vettük az asszimilánsok csoportját is. A közvetlenül vagy közvetve a cigány etnikai közegekből származó elítéltek között a *magyar cigány és az asszimiláns* elítéltek együttes aránya 62%.

Életkor

A fogva tartottak átlagéletkora 31 év. 85%-uk 20 és 40 év közötti. A cigány elkövetők mintegy 6 évvel fiatalabbak a másik két csoport átlagánál. A cigányok életkori struktúrája is általában fiatal elkövetőre utal. Körükben a bűnözői karriernek korábban kezdődnek, és sejtetően korábban is érnek véget, amit az életciklusoknak a többségi mintától való eltérése magyaráz. Az asszimiláns csoport a két másik csoport között helyezkedik el, de inkább a magyarokra hasonlít.

Iskolázottság

A megkérdezettek körében az iskolai végzettség általános szintje alacsony. Képzettségi tekintetben egészében lecsúszó, vagy megrekedt, kilátástalan helyzetű csoportot alkotnak. Szüleikre is alacsony iskolázottság volt jellemző, amely az utód-nemzedékben abszolút értékben stagnál, piaci értékét tekintve rohamosan romlik, ami a munkaerőpiacon fokozott esélyvesztést jelent. A szülők és a megkérdezettek saját iskolai végzettségének tekintetében a *magyar* fogva tartottak zömét közel egyenlő arányban adják a 8 általános iskolai osztályt végzetek és a szakmunkás képzettséggel rendelkezők. Az *asszimiláns* csoportban a képzettségi szint a magyarokéhoz áll közel, tehát messze meghaladja a cigányokét, és enyhén növekszik. A *cigány* fogva tartottak körében a befejezetlen, vagy éppen csak hogy befejezett általános iskola jellemző (71%). A 8 osztályt vagy kevesebbet végzetek aránya 10-szer nagyobb, mint a magyar csoportban. A szakmunkás végzettségük aránya a magyar csoportban mért érték 10%-át sem éri el, tehát a cigányok még a bűnelkövetők közt is rendkívül aluliskolázottak. Zömüket egy teljes iskolai fokozat választja el magyaroktól. Szakképzettség nélkül elfogadható életre alig van esélyük.

Foglalkozás

Mindhárom, de leginkább a cigány csoportról elmondható, hogy a házastársak munkamegosztása tradicionális. A szülők foglalkozási struktúráját vizsgálva megállapítottuk, hogy a háztartásbeli nők aránya a *magyarok* és az *asszimilánsok* között egyaránt az összes egyharmada, a *cigányok* csoportjában közel 70%. A nők háztartásbeli státuszának negatív következményei ismertek: alacsony jövedelem, az elsajátított készségek leépülése, az (új) béli munkába állás esélyének csökkenése.

Egyebekben a foglalkoztatási struktúra megfelel az iskoláztatási szerkezet alapján várhatóknak. A foglalkoztatási struktúra egészét tekintve a fogva tartottak szülei annak alsó egyharmadában helyezkednek el. A szülők foglalkoztatási struktúrájának alján a cigányok helyezkednek el, ami egyben a legszerényebb jövedelmi viszonyokat is jelenti. A *magyarok* között a két legalacsonyabb foglalkozási kategóriába (segéd- és betanított munkás) együttesen a magyar apák 32, az asszimilánsok 50, a cigányok 65%-a tartozik.

Megélhetés

A szülők megélhetését vizsgálva a magyaroktól az asszimilánsokon keresztül a cigány csoport felé egyfajta *foglalkoztatási lejtőt* tapasztalunk. Egyik csoport apái között sem találtunk jövedelemmel nem rendelkezőket. Az *asszimilánsok* anyái esetében azonban 10%, a *cigány* anyák esetében 16% semmilyen jövedelemmel nem rendelkezik. Mindhárom csoportban 20% körüli a munkanélküli ellátásban részesülők aránya. Az aktív korban lévő *magyar* apák 55%-a, a *cigány* csoportban 44%-a folytat ma is ö tevékenységet. Utóbbiak foglalkoztatottsága messze meghaladja a cigány férfiak foglalkoztatottságának országos (25–30%-os) arányát. Úgy tűnik, a cigány elkövetők szülei igyekeznek kitörni súlyosan hátrányos helyzetükből, masszívan alkalmazva mind legális, mind normasértő eszközöket.

A megélhetés forrásai között a segélyek, az illegális munkavégzés és a bűnözés jelentősége a magyar csoporttól a cigányok felé haladva növekszik. Mindhárom csoportra igaz, hogy a legális munka, a feketegazdasági tevékenység, a szociális juttatások, valamint a bűnözés egyaránt fontos szerepet játszik a megélhetés forrásai között. Ezek rendszerré szerveződve sokszor jelentős anyagi előrelépést is lehetővé tesznek. A magyar és az asszimiláns csoportban a segélyek fontossága közel azonos mértékű, a cigány csoportban az előbbi kétszerese. Az asszimiláns csoport kiemelkedik a feketegazdasági tevékenység tekintetében, ami magas fokú integráltságára utal. A bűnözés megélhetési forrásként való fontossága a cigány csoportban azonban jóval meghaladja a magyar és az asszimiláns csoportban mért, utóbbiakon belül közel azonos értéket.

Lakóhely

A *magyar* csoport nagyjából fűvárosi, Pest, BAZ, Bács-Kiskun és Hajdú-Bihar megyei illetőségű. Az *asszimiláns* csoportban Pest és BAZ megye vezeti a sort. A *cigány* csoportban BAZ és Hajdú-Bihar megyét szintén magas arányokkal Jász-Nagykun-Szolnok és Nógrád megye követi. Budapest és Pest megye csak a középmezőnyben foglal helyet.

Migráció

A *magyarok* és a *cigányok* földrajzi mobilizációja alapvetően ellentétes irányú, az elvándorló magyarok helyét, munkahelyeit, lakókörnyezetét cigányok vagy közelebbbről-távolabbról cigány származásúak veszik át.

BAZ megyében a *magyar* és a *cigány/asszimiláns* csoportban egyértelmű elvándorlás tapasztalható. A korábbi iparosítással összefüggésben a *cigány szülők* ugyanitt bevándorlóként jelentkeznek. Minden csoportban erős elvándorlást látunk Hajdú-Biharból és Szabolcs-Szatmárból, viszont erős bevándorlás mutatkozik a főváros és Pest megye felé. Bács, Békés, Fejér, Komárom és Somogy megyékben a *magyar* és a *cigány/asszimiláns* csoportban ellentétes migráció zajlik. Bácsban a *magyar szülői* nemzedék elvándorlása ellenében a *cigány szülői* nemzedék bevándorlása tapasztalható, ezzel ellentétes tendencia látszik Békés megyében. Fejérben a *magyar szülői* nemzedék elvándorlásával szemben a *cigány szülői* nemzedék bevándorlása áll. Komárom megyében a *magyarok* mindkét nemzedékének bevándorlásával szemben a *cigány/asszimiláns* megkérdezettek elvándorlása jelenik meg. A tendencia tetten ő Baranya, Komárom és Somogy megyében is.

Lakásvizonyok változása

Mindhárom csoportban a legjellemzőbb lakásfajta a családi ház, a szülők 70%-a ilyenben lakott. A cigány csoportban alig találtunk putriban lakó szülőket. A megkérdezettek között a migráció ellenére a családi ház megmarad jellemző lakásfajtanak, dominanciája azonban csökken. A megkérdezettek 60%-a ilyenben lakik. A családi házat követi gyakoriságban a bérlakás és az öröklakás. A cigányok között viszonylag gyakori a szükséglakás (16%).

A legnagyobb arányú, a magyarokét meghaladó javulás a *cigányoknál* következik be. A

megkérdezettek 28%-ának javultak a lakáskörülményei szüleiéhez képest. Az átlagos változás is itt a legnagyobb: a magyarét kétszeresen meghaladó javulás. Az *asszimilánsoknál* a javulás és a romlás kiegyenlíti egymást. A *magyar* és az *asszimiláns* csoportban jelentős lecsúszás is mutatkozik, a *cigány* csoportban a lecsúszók aránya csak fele-harmada a két másik csoporténak, tehát a *cigányok felemelkedésre tett kísérlete ebben a tekintetben is eredményesnek mondható.*

A cigány csoportban erőteljes, a magyar és az asszimiláns csoportnál erőteljesebb életmód- és környezetjavulás történik, amely már a szülők nemzedékében megkezdődött. Egyfajta státusszimbólummá lép elő a szép, nagy, igényesen berendezett lakás, az igényes lakókörnyezet.

A neveltetés körülményei

Mindhárom csoport szüleinél a jellemző együttélési forma a házastársi kapcsolat (80—85%). A *cigány* szülők csoportjában is a hivatalos házasság dominál. Az élettársi kapcsolat kétszer olyan gyakori a *cigány* szülőknél, mint a magyarok körében. Két felnőttből álló családban nevelkedik a válaszadók 82%-a. A vér szerinti apa és anya együttélésén nyugvó családban nevelkedők aránya a magyar és a cigány csoportban 70%. Ennél jóval kevesebb az asszimiláns csoportban. Az egyik vér szerinti szülővel nevelkedett a *magyarok* 10, az *asszimilánsok* 14, a *cigányok* 3%-a. A *cigány* megkérdezettek között a legmagasabb a volt állami gondozottak aránya. Az állami gondozás átlagos ideje 1—3 év, utána a gyermekek általában visszakérülnek a családba. Az állami gondozás csak néhány esetben nyúlt ennél hosszabbra.

A *magyar* szülők között általában a két szülőnek (összesen) 2—5 gyermeke van. Többnyire nagy családokról van szó: 53%-ban 3-nál több gyermek volt a családban. Az *asszimilánsok* szüleinél jellemző minta a 3—4 gyermek, 32%-ban 6-nál több gyermeket neveltek. Családnagyságuk a magyar családok nagysága felé közelít. A *cigány* szülők körében a több mint 6 gyermekes családok aránya meghaladja a 70%-ot, tehát igen népes családokról van szó. Számos családban 10—15-öt is elérte a gyermekek száma.

A *cigány* csoportban a két másik csoporttal összevetve a legmagasabb a szülei által kifejezetten „elhanyagoltak” aránya (15%). A gyermekek bántalmazása viszonylag ritkában fordult ó, a tanulásban csak igen ritkán kaptak segítséget szüleiktől. 50—60%-ban ambivalens a szülő—gyermek viszony. Gyakori az anyai szeretet hiánya, az apa elutasítása. A környezethez fűződő kapcsolatok rosszabbak, mint a másik csoportokban. A közönség által még tolerálhatóan italozó apák aránya 44%, a kimondottan italozó életmódot folytatóké 20%. Viszonylag gyakori a nők italozása. Magas a rendszeresen bántalmazott nők aránya, a családok 60%-ában időnként előfordult az asszonyok bántalmazása. A két másik csoportnál 30%-kal kevesebb gyermek látogatta rendszeresen az iskolát, 35%-uk csak több-kevesebb rendszerességgel járt iskolába, 15%-uk ott csak mutatóban fordult elő. A két másik csoporthoz képest 2—3-szor többen számolnak be megaláztatásról. A válaszadók 60%-a csavargott. Az apák, anyák és testvérek sejtetően 3-szor gyakrabban voltak börtönben, mint a másik két csoportban. A szülők jövedelméből a megkérdezettek családjainak 30%-a (a magyar családok között 60%) élt meg tisztességesen, bár csak 20%-uk számol be nélkülözésekről.

A fogva tartottak körülményei, életmódja

A válaszadók 60—80%-a párkapcsolatban él, a magyarok azonban jóval kisebb arányban, mint a másik két csoportban. A stabil párkapcsolat létesítése az asszimiláns és a cigány csoportban korábbi életkorra esik. A *magyarok* között a magasabb átlagéletkor ellenére a legnagyobb hányadot a nőlenek teszik ki, az *asszimiláns* és cigány csoportban a nőlenek aránya ennek csak fele. Ellentétes a tendencia az élettársi együttélések tekintetében: arányuk az asszimilánsok közt valamelyest, a cigányok között erősen növekszik. A párkapcsolatban élők körében szüleihez képest 30—50%-kal csökken a házások aránya, és 20—50%-kal — a cigány csoportban a legnagyobb mértékben, 50%-kal —, növe-

kedett az élettársi kapcsolatban élőké. *Tehát a hagyományos együttélési minták gyengülőben vannak.*

A magyar csoport felől a cigányok felé haladva egyre növekszik a gyermekkel rendelkező válaszadók aránya. A *magyar* válaszadók (és az asszimilánsok) 40–45%-ának nincs sem saját, sem nevelt gyermeke. 23%-uk 1 saját vagy nevelt gyermekkel rendelkezik. 16%-nak két saját gyermeke van, de alig 10%-uk neveli maga. A 3 vagy több gyermekkel bírók aránya rohamosan csökken. Erőteljesen növekszik a szülőkhöz képest az 1 gyermekesek aránya, töredékére esik vissza a 3 vagy annál több gyermeket nemzettek aránya. A gyermektelen *asszimilánsok* értékei a magyar csoportéhoz közelítenek, de jóval nagyobb arányban van 1 gyermekük. A kétgyermekesek és a családjukban 2 gyermeket nevelők arányai egybeesnek a magyar csoportéival. A magyar csoportnál jóval alacsonyabb a 3 és 4 gyermekesek aránya, egyben töredékére csökken a szülői nemzedékhez képest. *Az asszimilánsok e tekintetben is erőteljesen igazodnak a többségi társadalom attitűdjeihez.* A *cigány* csoportban a két másik csoporthoz viszonyítva sokkal kevesebb a gyermektelen és az 1 gyermekes (33%, illetve 17%). A 2 gyermekesek aránya viszont messze, 3-szorosan, a 3 gyermekesek aránya pedig valamelyest meghaladja a másik két csoport értékeit. Szüleikhez képest erőteljesen megnövekszik az 1–3 gyermekesek, erőteljesen csökken viszont a sokgyermekesek száma. *Tehát továbbra is viszonylag nagy családokról van szó, mégis csökkenően van a gyermekszám és a családnagyság. A cigányok tehát távolabbról követik a két másik csoportban zajló változásokat.*

A gyermekek elhelyezése a fogva tartás ideje alatt mindhárom csoportban 80–85%-ban a jelenlegi vagy volt feleségnél/élettársnál történik. A *cigány* és a *magyar* csoportban hasonló arányban fogadják be őket nagyszülők, vagy más rokonok. Az *asszimiláns* csoportban kiugróan magas az állami gondozásba kerülők száma.

A fogva tartottak *testi és mentális egészségi állapotát egészében gyengének, mondhatni rossznak találtuk*, a magyarok felől a cigányok felé haladó lejtő képe bontakozik ki. Az *asszimiláns* és *cigány* csoportot súlyos lelki tehertertelek nyomasztják, hajlamosak a szélsőséges probléma- és konfliktusmegoldásra, indulataikat nehezen menedzselik, *súlyosan megszenvedik a társadalmi adaptációval járó nehézségeket.*

A megkérdezettek 28%-a állt már egyszer vagy többször pszichiátriai kezelés alatt, 30%-uknak volt öngyilkossági kísérlete, 33%-uk állt hosszan tartó kórházi kezelés alatt, és 18%-uk súlyos vagy elhúzódó betegségben szenved. A *magyarok* örvendenek a legjobb egészségnek. Az egymáshoz közelebb álló mutatókkal rendelkező *asszimiláns* és a *cigány* csoport státusza szignifikánsan rosszabb. Utóbbiak vezetnek az öngyilkossági kísérletek és hosszú kórházi kezelés tekintetében. A magyarok 22, az *asszimilánsok* 28, a *cigányok* 32%-a tekinthető betegnek vagy a betegség állandó fenyegetésében élőknek. Az adatok értelmezésében figyelembe kell venni, hogy az elítéltek „időleges menekülési útként” testi vagy lelki betegség szimulálásához, kórházi tartózkodáshoz folyamodnak.

Kriminológiailag releváns tapasztalatok és következtetések

A fogva tartottak között a *cigány* csoport — még, ha az *asszimilánsok*at leszámítjuk is — a maga mintegy 42%-ával rendkívül magas arányt képvisel, népességszámához képest kimagasló mértékben felülreprezentált. Az *asszimilánsok* figyelembevételével részarányuk meghaladná az 50%-ot.

Bűnöző karrierék

A kutatás során megpróbáltunk az áldozat—elkövető cirkuláció nyomaira bukkanni. Ez azonban csak szerény eredménnyel járt. A *magyar* csoportban mind a fiatalokú sértetté válás, mind a bűncselekmény elkövetésére való kényszerítetés csak elenyésző

arányban fordul elő. Az *asszimilánsok* között is igen ritka a fiatalkori sértetté válás, a bűncselekményre kényszerítés azonban már megközelíti a 10%-ot, amelyet nem hagyhatunk teljesen figyelmen kívül. Egyedül a *cigány* csoportban jelentkezik jelentősebb arányban áldozattá válás fiatal korban, ami alátámasztja, hogy a cigány etnikum áldozattá válása kutatásra érdemes kriminológiai probléma. A fiatal korban áldozattá vált cigányok majdnem 30%-a árrol számol be, hogy meg akarták ölni. Nem tudjuk eldönteni, valóban történt-e erre kísérlet, vagy csak szándékról, esetleg üres fenyegetésről volt-e szó, ami szintén bűncselekmény lehet. Az áldozattá váltak nagyobb része súlyos bántalmazásról tudósít. Ugyancsak viszonylag jelentős a bűncselekményre kényszerítettek aránya. Leggyakrabban a baráti kör, ritkábban a testvérek, esetleg a szülők nyomására kerül sor a cselekmény elkövetésére.

A *magyarok* átlag 13%-ának, az *asszimilánsok* 21%-ának és a *cigány* válaszadók 39%-ának játszott szerepet fiatal korában bűnöző családi milió, állami gondozás, javító-nevelő intézet, fiatalkorúak börtöne, ezek valamelyike vagy több ezek közül, ami bűnözésre hajlamosító minták halmozott jelenlétét jelenti. Ha csak a javítóintézetekben és a fiatalkorúak börtönében megfordulókat vesszük figyelembe, akkor a *magyarok* 15%-ának, az *asszimilánsok* 27%-ának és a *cigányok* 47%-ának már nagykorúvá válása előtt kibontakozóban volt bűnöző karrierje.

Az első cselekmény idején az átlagéletkor a *magyar* csoportban jóval magasabb és a *cigány* csoport felé haladva, ahol nem éri el a nagykorúsítás életkorát, fokozatosan csökken. Az *asszimiláns* csoportban az első cselekmény elkövetése rendszerint a nagykorúvá válás után egy éven belül bekövetkezik. A *cigány* válaszadók 60%-a első cselekménye idején kisebb részben gyermek-, nagyobb részben fiatalkorú. Mindhárom csoportban találtunk olyanokat, akik az első cselekményt igen kis gyermekként, 6–8 évesen követték el. Az első bűncselekmény végrehajtásában az elkövetők 40–50%-a kapott segítséget. Az *arány a magyar és az asszimiláns* csoport hasonló értékeinél a *cigány* csoportban jelentősen magasabb. Nem jellemző a családtól érkező segítségnyújtás, a megkérdezettek 80–90%-ában a baráti kör nyújt segítséget.

A bűnelkövetés bevallott okai és módjai

A bűnelkövetés két alapvető indoka a hirtelen felindulás és az anyagi javak megszerzése. A három csoport összehasonlításában a hirtelen felindulás a *magyar* csoportban játszik a legnagyobb szerepet, valamelyest meghaladja a megélhetési okból elkövetők arányát. Ezzel szemben a megélhetési, anyagi okok az igen közeli értékeket mutató *asszimiláns* és *cigány* csoportban jóval nagyobb, mintegy 60%-os jelentőséggel bírnak. Tehát e két csoport egyik jelentős jövedelemforrásának tekinti a bűnelkövetést, azzal következetesen és céltudatosan él.

Bár minden csoportban a válaszadók 77%-a állítja, hogy hirtelen elhatározásból követ el bűncselekményt, a hirtelen elhatározás mögött véleményem szerint állandó készenlét, az elkövetési alkalmak keresése, kihasználása húzódik meg. A válaszadóknak csak 23%-a mondta, hogy előzőleg alaposan készül a cselekmény elkövetésére. A *magyar és az asszimiláns* csoport 64–66%-a rendszerint egyedül követi el cselekményeit, a csoportos elkövetés 34–36%-os. Ezzel szemben a *cigány* csoportban mintegy 20%-kal gyakoribb a csoportos elkövetés aránya. A *cigány* csoportban a két másik csoporthoz viszonyítva jóval gyakoribb a hirtelen elhatározással történő csoportos elkövetés, valamint a felkészülés és csoportos elkövetés együtt járása. Ez a másik két csoporthoz viszonyítva magasabb fokú szervezettségre utal.

A szabadságvesztés büntetések száma, hosszúsága, teljes ideje

Az *asszimiláns* és a *cigány* csoportban a bűnismétlők aránya egyaránt mintegy 80%, a magyar csoportban talált érték majdnem kétszerese. E két csoportban a bűnelkövetési gyakoriság — nagyobb súlyú cselekményekről van szó — majdnem kétszeresen meghaladja az azonos mutató magyaroknál talált nagyságát.

A válaszadók 35%-a töltött eddig 5 évnél hosszabb időt fogságban. A magyar csoportban a fogva tartásban eltöltött átlagosan 5,5 év, amely csak fele-kétharmada az *asszimiláns* és a *cigány* csoportban tapasztaltak. A magyarok között a legmagasabb a viszonylag még mindig alacsonynak mondható 5 évnél kevesebb fogva tartásban töltött idő aránya (66%). A legsúlyosabb ítéletekre okot adó bűnözői előételekkel az *asszimiláns* csoportban találkozhatunk. A minta legnagyobb szeletét az eddig 5–10 évet „leülők” adják. A *cigány* csoportban egyaránt magas az 5 év alatti és a 10 év feletti idő fogva tartásban töltők aránya, és köztük a legmagasabb a 10 évnél több idő fogságban töltők aránya. Az *asszimiláns* és a *cigány* csoportban az 5 évnél hosszabb időt fogva tartásban töltők aránya több mint kétszerese a magyar csoport hasonló alcsoportjának.

Az ítéletek alapjául szolgáló cselekmények derékhatát mindhárom csoportban a közvetlen haszonszerésre irányuló vagyoni, (és kisebb részben) gazdasági cselekmények adják, amelyek az egyes etnikai csoportok és ítéleti kategóriák sorrendjében 76, 60 és 77%-ban fordulnak elő. Az *asszimilánsok* valamelyest elmaradnak a *magyarok* és a *cigányok* mögött. A három legjellemzőbb alcsoport a *rablás*, *betörés* és a *lopás*. A *rablások* tekintetében az arányok a *magyarok* felől a *cigányok* felé haladva emelkednek, tehát a *cigányok* vezetik a ranglistát, jóval megelőzve az *asszimilánsokat*. A *betörések* tekintetében kiegyenlítettebb kép mutatkozik: a *magyarok* csekély mértékben vezetnek: a három csoport átlagában 20–23%-os arány mutatkozik. A *lopások* tekintetében csekély mértékben a *cigányok* vezetnek a *magyarok* előtt, az *asszimilánsok* 5%-kal elmaradnak mögöttük. Az egyéb erőszakos cselekményekben (garázdaság, rongálás) az *asszimilánsok* a listavezetők, körükben kétszer gyakrabban ez az ítélet oka, mint a magyarok esetében, de a *cigányok* között is jóval gyakrabban fordul elő, mint a magyar elkövetői körben.

Bánásmód az előzetes letartóztatásban, vizsgálati fogságban, fegyházban

Az elítéltek átlag 30%-a nehezményezett valamilyen, az ellene folyó vizsgálat rendőri vagy a bírói szakaszában előállt hátrányos körülményt. Az *asszimilánsok* és *cigányok* a magyaroknál hátrányosabb helyzetbe kerülnek a büntetőeljárás és annak előkészítése folyamán, 7–8%-kal gyakrabban szereznek negatív tapasztalatokat, mint magyar sorstársaik. A negatív tapasztalatok hiányáról vagy kifejezetten pozitívumokról beszámoló aránya 15%-kal kevesebb körükben, mint a *magyarok* körében.

Az elítéltek állítása szerint 70%-ukat a rendőri és vizsgálati eljárás során *bántalmazták*. Többségük néhány pofont kapott, de sokakat összevertek. Néhányan említést tesznek másfajta megaláztatásról is. A *bántalmazottak* aránya a *magyarok* felől a *cigányok* felé tartva növekszik. Az *asszimilánsok* és a *cigányok* — különösen az utóbbiak — körében a *bántalmazottak* aránya hasonló, az átlagot meghaladóan magas (73 és 80%). Az elítéltek negyede *kényszervallatásról* számol be, *amelynek arányai a magyar csoport felől indulva a cigányok felé egyenletesen emelkedik, utóbbiak körében jóval meghaladja az átlagot*. Az *ítélethozatal* tekintetében pozitív jelenségnek tartható, hogy az elítéltek csupán 44%-a tartja igazságtalannak a büntetést. A fennmaradó rész el tudja fogadni az ítéletet, 25% pedig igazságosnak tartja. Ugyanakkor elgondolkoztató, hogy az elítéltek 56% nem tud azonosulni a büntetés súlyával, tehát az ítélet nevelő-visszatartó hatása nem érvényesül, vagy újabb normasértést kiváltó indulatokat gerjeszt. Az *ítélethozatal* befolyásoló etnikai részrehajlás nyomait nem leltük fel.

Börtönélet

A börtön lakosságának 15–17%-a talált valamilyen kivetnivalót a fogva tartás körülményei, a börtönrendszer vagy a személyzet, illetve a rabtársak általi bánásmód miatt. A legtöbb panasz (31%) az *elhelyezés* minősége miatt érkezett — főként a magyarok részéről. A fogva tartottak mintegy 20%-a kifogásolta az *ellátást*, ennek megítélése azonban sokban izlés dolga.

A börtön személyzet részéről a fogva tartottakat jellemzően nem éri inzultus. A fogva

tartottak 61%-a szerint a bánásmód kifejezetten emberséges. Az embertelen bánásmódról panaszkodó törpe kisebbség esetében az *arányok a magyar csoport felől a cigányok felé egyre emelkednek*, de figyelembe kell venni, hogy a cigány származásúak körében gyakrabban fordulnak elő fegyelmi problémák. A fegyelmező eszközök alkalmazását sokan igazságtalan, embertelen bánásmódként élik meg. A panaszok megalapozottságát kétségesse teszi, hogy a cigány származású elítéltek 60%-a kimondottan emberséges bánásmódról tudósít.

A *rabtársakhoz való viszony* az elítéltek összességében kiegyensúlyozott. A magyarok 80%-a, a cigány környezetből származók 65–70%-a nyilatkozott ilyen értelemben. Bántalmazás nem fordul elő. Bár a *cigányok* 10%-a érzi úgy: *származása miatt hátrányok* érték a börtönben, ezt igen kétségesse teszi, hogy az *asszimilánsok* részéről, akiket többségi környezetük szintén cigányként észlel, egyetlen ilyen nyilatkozatot sem találtunk. Az embertelen bánásmód miatt panaszkodók nagyobb része sem vezeti azt vissza etnikai motívumokra.

A fogva tartottak jövőképe

A börtönből való szabadulás utáni újrakezdés egyik kiemelkedően fontos keretfeltétele a *család* viszonyulása. A megkérdezettek 62%-a számít családjá segítségére. Aggasztóan magas, 40% tehát azok aránya, akik mögött nem áll majd családi támogatás. A családi támogatásra legerősebben a *cigány* csoport számít, őket követik a magyarok. A sor végén az *asszimilánsok* helyezkednek el, akikről sejthető, rohamos modernizációjuk következtében nagyon meggyengültek szélesebb családi kötődéseik. A három csoport közül a *magyarok* körében mutatkoznak a legbomlékonyabbnak a párkapcsolatok. A szabadulók kevésbé számíthatnak kinti barátaik segítségére. Ezeknek a *kapcsolatoknak* a segítségnyújtásban játszott szerepét egyébként sem szabad túlértékelnünk. A haverokból és a barátokból álló környezetbe való visszatérés sejtetően inkább a bűnelkövetés felé tereli a szabadulókat. Az elítéltek *jövőprognózisa* 70%-ban egyértelműen pozitív, és az *asszimilánsok* keresztül a cigányok felé haladva minden tekintetben szignifikánsan romlik (de még utóbbiak körében is 60%).

A *magyarok* 80%-ának, az *asszimilánsok* és *cigányok* 65–68%-ának van biztos *lakása*. Az *asszimilánsok* közül a fogva tartás idején sokan elveszítették lakásukat. A magyarok és *asszimilánsok* 73–74%-a számít arra, hogy kap munkát, a *cigányok*nak csak 64%-a vélekedik így. Hasonló arányok mutatkoznak a *munkavállalásból* származó *keresetből* való megélhetési esélyek latolgatásában. A magyarok felől a cigányok felé haladva egyre többen vélik, hogy nem fognak tudni megélni a keresetükből. A *bűnelkövetés abbahagyására* vonatkozó elhatározásban a magyarok és cigányok közti lejtő a 75–68–54%-os arányokból ez egyértelműen kitűnik, és hasonló arányokban ezt támogatják az ismételt börtönbe kerülésre vonatkozó előrejelzések. Az *asszimiláns* és a *cigány* csoportban nagyobb arányban mutatkozik a bűnöző életmód folytatását bekalkuláló jövőkép, mint a magyarok között. A fogva tartottak 5–7%-a van meggyőződve arról, hogy újra börtönbe fog kerülni.

Folyamatok az interetnikai térben

Etnikai csoportok kapcsolatai

A többségi etnikumhoz tartozók fele viszonylag szoros (haveri, baráti) kapcsolatot ápol *cigányokkal*, másik fele azonban teljes elzárkózást mutat. Tehát a cigányság és a többség között az emberi kapcsolatokban jelentős átjárás, a többség részéről bizonyos befogadó készség mutatkozik. A *cigányok* döntő hányada (90%) jobbára saját etnikumához tartozókkal tart fenn baráti kapcsolatokat, tehát elzárkózóbbnak mutatkozik a többségi népesség irányában, mint a többség vele szemben. Az *asszimiláns* csoport baráti kapcsolatai is elsősorban a cigány etnikumhoz kötődnek.

Mindhárom csoport 80%-a a magyart tekinti referenciacsoportnak. A *magyarok* 30%-a szerint cigánynak lenni rossz dolog. Az *asszimilánsok* véleményalkotásban szinte teljesen azonosulnak a magyarokkal, csupán a „cigánynak lenni jó” válaszok a magyaroknál tapasztalt érték dupláját elérő, 30%-os aránya jelzi, hogy szorosabban kötődnek a cigányokhoz. A *cigányok* körében a másik két csoportnál többen ítélik jó dolognak a magyarsághoz tartozást, amit úgy is lefordíthatnánk: „De jó lenne magyarnak lenni!” Tanulságos, hogy a három csoportból éppen a cigányok között a legmagasabb a „cigánynak lenni rossz” vélekedések aránya.

Hasonló eredményre vezetett a legrokonszenvesebb, illetve legellenszenvesebb nemzetekre vonatkozó kérdés. A *magyarok számára* a legszimpatikusabb nemzetnek a német bizonyult (44%), a legelutasítottabb a cigány és román (33; 32%). Az *asszimilánsok* 27%-ban minősítették a legszimpatikusabbnak a magyar és a német nemzetet, az általuk leginkább elutasított szintén a román (45%). A *cigányok* körében messze a legszimpatikusabb etnikum a magyar (50%), kétszer olyan rokonszenves, mint saját etnikumuk. Rokonszenv tekintetében a magyarokat a németek követik a sorban (20%). Érdekes módon a cigányok számára a cigányok az etnikai ellenszenv-rangsor vezetője, csak utánuk következnek a románok. Mind az asszimiláns, mind a cigány csoport messzemenően azonosul a magyarok nemzeti sztereotípiáival, előítéleteivel. Az igen pozitív *magyar* önképpel szemben tehát igen negatív *cigány* önkép áll. A cigányok önitéletéből összességében egy nyomorult, jellemtelen, piszkos, lusta, agresszív, gátlástalan csoport képe tűnik elő. A kisebbrendűségi tudat bezárkózásra, önpusztító vagy a külvilág elleni agresszióra hajlamosító hatása az individuál-pszichológiából jól ismert. Ebből válik érthetővé a cigányoknak a többségiekkel szembeni elzárkózása, bizonyos mértékig agresszív színezetű magatartása is. A három csoport egymásról alkotott véleményének vizsgálatában a *magyarok* 80%-ban igen negatív, megvető, elítélő értékelést adnak a cigányokról. Ezzel szemben a cigány csoport több mint 70%-ban pozitívnak látja a magyarokat. Az *asszimilánsok* (egykor maguk is cigányok) viszonya a cigányokhoz jóval pozitívabb, hiszen közel 50—50%-ban oszlanak meg a pozitív és negatív értékelések.

Néhány társadalomelméleti következtetés

A három csoport sorsának alakulása a társadalmi változás, modernizáció, mobilizáció, felemelkedés, lesüllyedés, valamint — miután etnikai csoportokról van szó — integráció és asszimiláció fogalom- és összefüggésrendszereiben érthető meg.²

A *magyarok* csoportja láthatóan vegyes társadalmi képlet, amelyben egyaránt megtalálhatóak a felemelkedő, stagnáló és süllyedő alcsoportok, összességüket mégis leginkább a stagnálás, süllyedés jellemzi. Társadalmi helyük alacsony, és az innen felfelé való elmozdulás többségük számára kilátástalannak látszik. Szociális mutatóik összessége szerint mégis a három etnikai csoport élén — tehát a legmagasabb szinten — állnak. Anyagi viszonyaik nem elviselhetetlenül rosszak, hiányzik azonban a társadalmi húzóerő és az elszántság a további felfelé kapaszkodáshoz, ezért a társadalmi páternoszter mai középgenerációjukat inkább lefelé viszi. Szüleik a kádári konszolidáció „relatív” nyertesei voltak, akik minden bizonnyal a nagyszülői generáció zsellérparaszti és nyomor-proletár szintjéről emelkedtek az 50—60-as években kiegyensúlyozottabb szintre, és gyermekeik többségének már valamilyen szakmát is tudtak adni. Ezeknek a szakmáknak az értékét azonban leminősítette a 80-as évektől meginduló gazdasági átalakulás. Energiáikat ma tehát nem annyira, illetve csak kisebb részben a társadalmi felemelkedés, hanem sokkal inkább az anyagi javakban mért színvonal megtartása, a lesüllyedés elleni küzdelem, valamint a kétségbeesés leküzdése kóti le. Ebben az összefüggésben ő meg bűnözésük szerkezete is, hiszen láttuk, hogy körükben az érzelmileg motivált cselekmények dominálnak.

A *cigány származásúak* esetében a mai modernizációs problémák mellé társulnak olyanok, mint a tradicionalitás felbomlása, asszimiláció, integráció. Hiszen körükben a tradicionális cigány minta a megélhetés kultúrájában rendkívül hatékonynak bizonyul, olyannyira, hogy a hazai „cigánykérdés” keletkezése, vagyis idestova 300 éve akadályozza

a cigányság integrációját és asszimilációját. Köszönhető ez annak is, hogy a cigányok bevándorlása a trianoni katasztrófaig folyamatos volt, a már beágyazottá vált cigány csoportok helyére és mellé délkeletről (Belső Romániából) újabb és újabb hullámokban jobbra menekülő oláh és beás cigányok érkeztek.³ Ezek életmódját *peripatetikusnak*, megélhetésüket — eufemisztikusan — *vegyesnek* szoktuk mondani, ami nem jelent mást, mint a természeti és társadalmi környezet kóborlás közbeni kiélését, akár kiuzorázását. Ebben meghatározott helye, értéke volt a bűnelkövetésnek, mint a megélhetés egyik lényeges forrásának is. Ez a fajta magatartás részben máig hagyományozódott és ma is hatékony. Ennyiben valóban van etnokulturális meghatározottsága a cigányok bűnözésének.⁴

Mivel a cigányság számára a magyarok (értsd: a magyar középrétegek) életmintája követendő példává vált, a közeli jövőben újabb és újabb cigány csoportok fognak nekirugaszkodni a vázolt modernizációs ugrásnak, és vállalják a vele járó megrázkódtatásokat. Ennek megfelelően valószínűleg folyamatos lesz, vagy esetleg bővülni fog a bűnelkövető cigányok utánpótlása. Tanulmányunk alapján nem megítélhető, hogy a felvételben szereplő generáció utódai esetében a kiegyensúlyozatlanságok növekedni vagy csökkenni fognak-e, illetve a bűnözési hajlandóság fennmarad, vagy lecsengésnek indul. *Azzal mindenképpen számolni kell, hogy a cigányság még több generáció — történelmi hosszúságú — időtartamára a hazai bűnelkövetés egyik legbősegebb hozamú forrása marad.*

A cigány származásúak speciális csoportját képezik az *asszimilánsok*. Ezek a kutatásban minden tekintetben köztes csoportnak bizonyultak. Szociális mutatóikat tekintve inkább a magyarokhoz állnak közel, devianciák és bűnözési jellegzetességek tekintetében inkább a cigányokhoz, de mindkét csoporttól elég markánsan különböznek. Legfőképp abban, hogy megtalálták az utat a többségi társadalommal való azonosulás és befogadás, tehát az asszimiláció irányába. A többségi társadalom, mint ez kutatásunk több részletéből is kitűnik, első látásra cigányként sorolja be őket, civilizáltságuk és habituális jellegeik alapján azonban, mintegy hallgatólagosan, elfogadja a cigányoktól való különbözőségüket.

JEGYZETEK:

- 1 Kutatásunk egy nagyobb vizsgálat része, amely az Open Society Research Support Scheme támogatásával készült.
- 2 Ennek az összefüggérendszernek vagy részeinek fontosságára a korábbiakban már néhány szerző felhívta a figyelmet. Pl. *Sárkány I.— Tauber I.: Egyes hátrányos helyzetű csoportok kriminológiai és előítéleti problémái Magyarországon. Főiskolai Figyelő — Rendőrtisztai Főiskola 1994. 4 sz. 447—469. o.*
- 3 A két román államban a 19. század közepéig rabszolgaként adták-vették őket, a szabadságot pedig tüzzel-vassal üldözték.
- 4 Korábban úgy hittük, ilyen egyáltalán nincs. Vö. *Póczik Sz.: Etnikai hátrányok és a roma kisebbség kriminológiai nézőpontból. Belügyi Szemle 1999. 7—8. sz. 31. o.*